

דף שבועי

בס"ד

פרשת משפטים, תשפ"ה, מספר 1607

לוחות האבן והתורה והמצוה

רוני שויקה

מגילת תענית היא חיבור קצר בארמית מסוף ימי בית שני, שעיקרו רשימה של כשלושים מועדים שבהם אסור להתענות בגלל דברים טובים שקרו בהם. הסכוליון הוא פירוש קדום לרשימה זו בעברית, והוא מפרש את עניינו של כל מועד. הסכוליון למועד י' (או ד') בתמוז שבו "עדא ספר גזרתא" מפרש שביום זה בטל ספר גזרות של הצדוקים (או הביתוסים), ומביא אגב כך את תשובת החכמים להם: "אמרו להם חכמים: והלוא כתוב 'התורה והמצוה אשר כתבתי להורותם' – התורה אשר כתבתי, והמצוה להורותם". כלומר, 'התורה' היא התורה שבכתב, ו'המצוה' אינה בכתב אלא 'להורותם', והיא התורה שבעל פה. פירושו של רס"ג אינו זהה לגמרי עם מסורת זו, שהרי לדעתו 'אשר כתבתי' חוזר אל 'לוחות האבן' בלבד ולא אל התורה שבשלב זה עדיין לא נכתבה, וכפי שהוא כותב במקום אחר:

כל המהויות והכמויות והאיכויות ראו אותן במעשי הנביא ארבעים שנה לפני כתיבת התורה, כי הכתוב מפרש שהתורה נכתבה בשנת הארבעים.²

מכל מקום, הזיהוי של 'המצוה' עם התורה שבעל פה יסודו שם.

מסורת זו מופיעה גם בספר הקבלה לר' אברהם אבן דאוד (1160) בהקשר אחר:

והוא (משה) אומר על עצמו 'ואצוה אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשון' (דב' א:יח). ואין מצוה זו אלא תורה שבעל פה.³

מספר שנים לאחר מכן (1177) קבע הרמב"ם מסורת זו בפתיחת ההקדמה לספרו הגדול "משנה תורה", ומאז היא שגורה על פה בפי כול:

כל המצוות שניתנו לו למשה בסיני בפירושו ניתנו. שנאמר "וְאֶתְנָהּ לְךָ אֶת לַחַת הָאֲבָן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה". 'תורה' זו תורה שבכתב. 'המצוה' זו פירושה. וצונו לעשות התורה על

רב סעדיה גאון (882-942) היה מחבר פורה שכתב חיבורים רבים במגוון מקצועות, ביניהם: פרשנות מקרא, הלכה, פילוסופיה, תורת הלשון, ועוד. חלק גדול מחיבוריו שנכתבו בערבית-יהודית אבדו, ושרידיהם עולים ומתפרסמים מגניזת קהיר. ביניהם נמצא גם פירושו הגדול לתורה, שכלל פירוש למחצית הראשונה של ספר בראשית, לספר שמות ולספר ויקרא. מהדורה של השרידים מפירושו לשמות, על פי קטעי גניזה וציטוטים אצל מחברים מאוחרים, יצאה לאור על ידי פרופ' יהודה רצהבי ז"ל.¹ שריד אחד כזה נמצא בפרשתנו, בפירוש הארוך של ר' אברהם אבן עזרא, שרגיל להביא בפירושו מדברי רס"ג. על הפסוק "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲלֵה אֵלַי הַהָרָה וְהִיָּה שָׁם וְאֶתְנָה לְךָ אֶת לַחַת הָאֲבָן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי לְהוֹרֹתֶם" (שם' כד:יב) כתב ראב"ע:

אמר הגאון, כי 'אשר כתבתי' דבק עם לוחות האבן, לא עם התורה והמצוה; כי השם לא כתב, רק עשרת הדברים. ופירש 'התורה' – שבכתב, 'המצוה' – תורה שבעל פה, כי כל המצוות בסיני נתנו למשה בימים שעמד בהר, וכן כתוב 'ואתה פה עמד עמדי' (דב' ה:כח).

כלומר, רס"ג פירש שהמילים 'אשר כתבתי' חוזרות אל 'לוחות האבן' בלבד, שרק הם נכתבו על ידי ה'. ועוד הוסיף רס"ג ופירש, שמשה רבנו קיבל בהר סיני את התורה שבכתב יחד עם התורה שבעל פה, ולשתי אלה רומז הפסוק: 'התורה' היא התורה שבכתב, ואילו 'המצוה' היא התורה שבעל פה.

הטענה "ששתי תורות ניתנו להם לישראל, אחד בכתב ואחד על פה" (ספרא בחוקותי פרשה ב) היא כידוע מיסודות האמונה של חז"ל, ורס"ג לא בא אלא לזהות את התורות הללו עם 'התורה והמצוה', ובפרט לזהות את 'המצוה' עם התורה שבעל פה. מסתבר שרס"ג נשען בפירושו על מסורת קדומה יותר, המופיעה לפנינו בסכוליון למגילת תענית.

2 מ' צוקר, פירושי רב סעדיה גאון לבראשית, ניו יורק תשמ"ד, עמ' 185.
3 ספר הקבלה, מהדורת ג"ד כהן, פילדלפיה תשכ"ז, עמ' 5.

* ד"ר רוני שויקה, המחלקה להיסטוריה כללית, אוניברסיטת בר-אילן.
1 י' רצהבי, פירושי רב סעדיה גאון לספר שמות, ירושלים תשנ"ח.

מלמד כי התורה כולה ניתנה בסיני, והיא אף הייתה כתובה על הלוחות:

ר' שמעון בן לקיש כד הוה מטי הדין קרייא הוה אמ' (=כאשר היה מגיע לפסוק הזה היה אומר): יפה לימדני חנניה בן אחי ר' יהושע, מה הים הזה בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים כך בין כל דיבר ודיבר דיקדוקיה ואותותיה שלתורה" (ירושלמי שקלים פ"ו ה"א, מט ע"ד). ומכיוון שלשיטתו 'לוחות זו תורה', ממילא 'התורה זו משנה' וכו'.

מהיכן אם כן הגיע נוסח הדפוס 'המצוה זו משנה' עליו מעיד כבר הראב"ם? באופן מפתיע אנו מוצאים עדות נוספת לנוסח זה משלוש מאות שנה לפני הראב"ם, בחיבור 'כתאב אלאנואר ואל מראקב' (ספר המאורות והמצפים) לקראי יעקוב אל-קרסוני שפעל בבגדאד בראשית המאה העשירית, בו מובא מאמר זה בתרגום לערבית ועל-פי נוסח הדפוס דווקא! אין לפקפק במהימנות של עדות זו מצד מקומה וזמנה, היינו בגדד בראשית המאה העשירית, והיא אם כן אחת העדויות המוקדמות ביותר לנוסח מאמר התלמוד שבידינו. עם זאת, ההקשר שבו המאמר מופיע בחיבור זה, בתוך ציטוט של דרשה רבנית העוסקת במעלתה של התורה שבעל פה, ושעימה מתווכח קרקסאני, מלמד כי לפנינו עיבוד של המאמר התלמודי המקורי שנעשה עבור הפולמוס הרבני-קראי על התורה שבעל פה. במסגרת פולמוס זה מעמדה של התורה שבכתב כתורה מן השמיים ('תורה זו מקרא') היה הנחת יסוד המוסכמת על רבניים וקראיים, ולא נחלקו אלא על תורה שבעל פה: משנה ותלמוד ('מצוה זו משנה').

נוסחו המקורי של המאמר התלמודי 'תורה זו משנה' תוקן, אם כן, על מנת לייצג את העמדה הרבנית במסגרת הפולמוס. מסתבר כי נוסח מעובד זה המשיך להלך בשולי מסורת הנוסח של התלמוד, עד שהגיע לראב"ם. את קליטתה של מסורת זו דווקא בדפוס התלמוד יש לייחס להשפעתו הכבירה של הראב"ם ולשון הזהב שלו בפתיחת חיבורו הגדול, שהייתה שגורה בפי כול. ואכן, בספרות הרבנית מהמאה ה-14 ואילך נוסח זה דחק לגמרי את הנוסח המקורי, וכל הציטוטים של המאמר התלמודי מצטטים למעשה את לשון הראב"ם עצמו: 'המצוה זו תורה שעל פה / משנה'. וכך, בהשפעת פתיחת "משנה תורה" לראב"ם, נקבע נוסח זה גם בדפוס התלמוד, עד לימינו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

פי המצוה. ומצוה זו היא הנקראת תורה שבעל פה.

עם זאת, מפרשי הרמב"ם שבכל הדורות, ועד לפירוש 'יד פשוטה' לרב פרופ' נחום אליעזר רבינוביץ זצ"ל, ציינו כמקור לדברי הרמב"ם את מאמר ריש לקיש בתלמוד בבלי ברכות ה"א:

ואמר רבי לוי בר חמא, אמר רבי שמעון בן לקיש: מאי דכתיב 'ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם' – 'לוחות' אלו עשרת הדברות, 'תורה' זה מקרא, 'ההמצוה' זו משנה, 'אשר כתבתי' אלו נביאים וכתובים, 'להורותם' זה תלמוד, מלמד שכולם נתנו למשה מסיני.

למעשה, הראשון שציין מאמר זה כמקור לדברי הרמב"ם בהקדמה ל"משנה תורה" הוא לא אחר מאשר בנו, רבי אברהם בן הרמב"ם (ראב"ם), בפירושו לספר שמות:

ואתנה לך וגו', פירוש המעתיקים ז"ל כתב אותו אבא מרי ז"ל בראש החיבור הגדול... ויהיה מאמר 'אשר כתבתי' חוזר אל קצת מה שקדם היינו 'לוחות האבן', לא אל כל מה שקדם היינו 'לוחות האבן והתורה והמצוה'. ובזה יותן שיהיה פירוש המצוה חוזר אל הקבלה שאינה כתובה, כמו שביארה הקבלה. ומאמר החכמים 'המצוה זו משנה' הכוונה בו לאבות (=עיקרי) הקבלה, לא לנוסח המשנה. ומאמרם 'אשר כתבתי' אילו נביאים וכתובים, ו'להורותם' זה תלמוד, דרש בו כדי לחבב ולזרז ולהלהיב, לא לראיה.⁴

לכאורה אם כן, דווקא מאמר ריש לקיש הוא המקור לדברי הרמב"ם בפתיחת ספרו. אלא שישנה בעיה אחת קטנה: נוסח התלמוד שנמצא לפנינו בדפוס, וכפי שמצטט הראב"ם בראשית המאה ה-13, אינו הנוסח המקורי של מאמר ריש לקיש. כי בכל כתבי היד שבידינו לבבלי ברכות, כולל קטע מגניזת קהיר, הנוסח הוא אחר:

'לוחות האבן' זו תורה, 'התורה' זו משנה, 'המצוה' אלו המצוות, 'אשר כתבתי' אלו נביאים וכתובים, 'להורותם' זו תלמוד, מלמד שכולן נתנו לו למשה בסיני.

היינו, לא 'המצוה זו משנה', אלא 'התורה זו משנה"! ונוסח זה הוא הנוסח המתועד בילקוט שמעוני ובמדרש הגדול, בספר הלכות גדולות (בכל עדי הנוסח שלו), ואצל ראשוני ספרד, צרפת ואשכנז, ביניהם: השגות הראב"ן לספר המצוות, פירוש ר' יעקב בר' שמשון לפרקי אבות הכלול ב"מחזור וויטרי", ו"ספר הרוקח" לרבי אלעזר מוורמייזא. עדות נוספת לנוסח זה נמצאת גם בילקוט של דרשות מהתלמוד בתרגום ללטינית שהכין המומר ניקולאוס דונין בשנת 1239 עבור בישוף פריז. סך העדויות, כמו גם שיקולים פילולוגיים פנימיים, מובילים למסקנה חד-משמעית שהנוסח 'התורה זו משנה', הוא נוסחו המקורי של מאמר התלמוד. נוסח קשה זה מתפרש יפה על פי מאמרים אחרים של ריש לקיש בהם הוא

4 פירוש רבנו אברהם בן הרמב"ם על בראשית ושמות, לונדון תשי"ח, עמ' שפב-שפד.